УДК 81-115'37: 811.112.2 + 811.161.2

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ГРУПИ ЧОТИРИ- ТА П'ЯТИВАЛЕНТНИХ ІТЕРАТИВНИХ ПРЕДИКАТІВ У СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕНЬ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Микола ВЕРЕЗУБЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто питання валентного потенціалу ітеративних предикатних синтаксем у німецькій та українській мовах; виокремлено групи чотири- та п'ятивалентних предикатів із семантикою множинного вияву дії; змодельовано синтаксичні конструкції за їхнім якісним та кількісним наповненням.

***Ключові слова**: ітеративність, предикатна синтаксема, валентність, структура речення.*

The problem of valency potential of iterative syntaxemes in German and Ukrainian is handled in the article, the groups of four- and five-valency predicates with iterative semantics are singled out, syntactic structures based on their qualitative and quantitative components are modeled.

***Key words**: iterativity, predicative syntaxemes, valency, sentence structure.*

У сучасних дослідженнях з граматики, присвячених актуальним питанням аспектології, особливого значення набуває представлення кількісного та якісного наповнення валентної рамки. Особливої уваги заслуговують зіставні аналіз на матеріалах неблизькоспоріднених мов, таких як німецька та українська.

Вивчення структурного складу речення тієї чи тієї мови не є новим у мовознавчій літературі. Над розв'язанням цього завдання працюють як вітчизняні, так зарубіжні науковці: Б. О. Абрамов, В. Г. Адмоні, Й. Ф. Андерш, Ю. Д. Апресян, В. А. Бєлошапкова, Й. Буша, З. Вендлер, І. Р. Вихованець, Г. Гельбіг, А. П. Загнітко, Н. Л. Іваницька, Л. Теньєр, Г. Шумахер, та ін. [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14].

Об'єктом пропонованої розвідки виступають предикатні синтаксеми із семантикою ітеративності у німецькій та українській мовах. Метою статті є проаналізувати чотири- та п'ятивалентні ІП у зіставлюваних мовах. Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) класифікувати групи чотири- та п'ятивалентні ІП в українській та німецькій мовах; 2) визначити основні структурні моделі синтаксичних конструкцій з аналізованими ІП; 3) встановити спільні та відмінні особливості досліджуваних предикатів.

У німецькій та українській мовах виділяють також вербативи, що можуть прогнозувати складнішу структуру речення. До них зараховують чотиривалентні ІП (ітеративні предикати), які проектують п'ятикомпонентні конструкції. Наповнення їхньої валентної рамки передбачає використання синтаксем на позначення суб'єкта, об'єкта, локатива, засобу та адресатності. З урахуванням синтаксичних особливостей цих речень у німецькій та українській мовах до чотиривалентних можна зараховувати такі ЛСГ дієслів у функції ІП:

1) <u>писання,</u> яку в німецькій мові представляють такі вербативи: *anschreiben* 'записувати', *aufschreiben* 'записувати', *buchen* 'помічати відмічати', *einschreiben* 'записувати', *eintragen* 'наносити', *kritzeln* 'шкрябати, писати нерозбірливо', *nachschreiben* 'записувати, переписувати', *notieren* 'записувати', *schreiben* 'писати', *unterstreichen* 'підкреслювати', *vermerken* 'відмічати', *zeichnen* 'малювати, креслити': *Nun lag Karl ganze Nächte lang, Watte in den Ohren, unten auf seinem Bett im Schlafsaal, las das Buch und* ***kritzelte*** *die Aufgaben in ein Heftchen mit einer Füllfeder* (F. Kafka) 'Отже, цілими ночами Карл лежав внизу на своєму ліжку, заткнувши вуха ватою, читав книжку і занотовував ручкою завдання у записничок'; *Zuweilen* ***schrieb*** *er Briefe mit diesem Kugelschreiber an den Vater und die Mutter* (H. Mann) 'Іноді він писав цією ручкою листи татові і мамі' *Manchmal nahm sie das Lexikon aus dem Bücherregal, schlug die Namen der Orte auf die sie täglich auf Briefumschläge mit ihrem einzigen Bleistift* ***schrieb*** (H. Böll) 'Інколи вона брала довідник з книжкової полиці, відкривала назви населених пунктів, які вона щодня записувала на конверти своїм єдиним олівцем'. В українській мові цю групу наповнюють такі вербативи: *відписувати, вписувати, дописувати, надписувати, писати, обписувати, описувати, переписувати, написати, підписувати, прописувати, розписувати, списувати* тощо: *...де щонеділі кільканадцятеро дітей боярських і купецьких, сидячи на дерев'яних лавах,* ***вийздряпували*** *на шматочках берести костяними писалами незграбні буквиці* (П. Загребельний). З урахуванням семантико-синтаксичних

особливостей ІП цієї ЛСГ, вони прогнозують чотири вільні позиції: одну лівобічну і три правобічні, а саме: об'єктну, адресатну, інструментальну. Як у німецькій мові, так і в українській суб'єктною синтаксемою виступає істота у номінативі або називному відмінку відповідно. Об'єктна синтаксема представлена конкретними чи абстрактними іменниками в акузативі чи знахідному відмінку. Реалізація семантики написання передбачає наявність інструмента, вираженого прийменниковою конструкцією mit + D для німецької мови та безприйменниковим орудним відмінком для української. Виконання дії передбачає також компонент речення, на якому здійснюють записи, оформлений у німецькій мові прийменниковими конструкціями in, auf, an + субстантив у акузативі та у, в, на + іменник у З. в. Звертання у формі письма прогнозує також адресата, вираженого істотою в дативі та прийменниково-іменниковим утворенням für + Akk. в німецькій мові та давальним відмінком чи конструкцією для + родовий відмінок в українській. З огляду на компонентний склад речень з ІП цієї ЛСГ для німецької мови прикметними є такі структурні моделі: S_{N1} + $Praed_{iterVf}$ + $Obj_{N4.}$ + $Instr_{N3pr.}$ + $Obj_{N4pr.}$; S_{N1} + $Praed_{iterVf}$ + $Obj_{N4.}$ + $Instr_{N3pr.}$ + Ad_{N3}; S_{N1} + $Praed_{iterVf}$ + $Obj_{N4.}$ + $Instr_{N3pr.}$ + $Ad_{N4pr.}$ Водночас в українській мові синтаксичні утворення з цими ІП проектуються за такими схемами: S_{N1} + $Praed_{iterVf}$ + $Obj_{N4.}$ + $Instr_{N5}$ + $Obj_{N4pr.}$; S_{N1} + $Praed_{iterVf}$ + $Obj_{N4.}$ + $Instr_{N5}$ + Ad_{N3}. У контексті семантики писання для німецької мови прикметною є темпоральна детермінація, яка ітеративізує предикатну синтаксему. На відміну від німецької мови, в українській – це значення лежить на поверхні й виражається дієсловом у формі НДВ, яке може уточнюватися обставиною часу;

2) переміщення суб'єкта в просторі. В німецькій мові цю ЛСГ утворюють такі вербативи: *sich beeilen* 'поспішати', *bummeln* 'прогулюватися', *gehen* 'ходити', *klettern* 'лазити', *kommen* 'приходити'; *kriechen* 'повзати', *laufen* 'бігати', *rennen* 'бігати', сходити', *schleichen* 'прокрадатися', *steigen* 'підніматися, *treten* 'заходити' тощо: *Von dort* ***war*** *er früher fast jede Nacht durch die gefährlichsten Abschnitte des Central Parks zu ihrem Haus* ***gelaufen*** (W. Kaminer) 'Раніше звідти він майже щоночі бігав найнебезпечнішими ділянками Центрального Парку до її будинку'. В українській мові ІП із семантикою пересування суб'єкта в просторі представлені такими лексемами: *бігати, брести, бродити, виходити, забігти, зайти, іти, лізти, пересуватися, повзти, прибігти, прийти, прилізти, приповзти, приходити, прокрадатися, простувати, приповзти, прямувати, сунутися, ходити* тощо: *Імператор Костянтин до військової справи не мав жодного відношення і з столиці* ***виходив*** *у поле таємними стежками хіба що на лови перепілок* (П. Загребельний); *Стратон* ***пробирався*** *ночами з Бахчисараю через сиваські болота до козацького Низу* (Р. Іваничук); *Часом Максим* ***виходив*** *із кімнати крізь сіни на ґанок, подивитися, що діється в світі* (І. Багряний). Семантика цих ІП у німецькій та українській мовах проектує чотири вільні позиції, які заповнюють одна синтаксема в лівобічній позиції й три – в правобічній. У реченнях цього типу суб'єктна синтаксема представлена істотою, вираженою іменником чи його відповідником у номінативі та називному відмінку відповідно. ІП переміщення в обох зіставлюваних мовах передбачають локативну синтаксему зі значенням початкової, проміжної та кінцевої точки руху. У німецькій мові локативна синтаксема морфологічно виражена прийменниково-іменниковими конструкціями *auf (Akk.)* 'на', *aus (D.)* 'з, із', *durch (Akk.)* 'через', *entlang (Akk.)* 'вздовж', *in (Akk.)* 'в', *nach (D.)* 'до, в', *über (Akk.)* 'над' через, *um (Akk.)* 'навколо, за', *von (D.)* 'від', *vor (Akk.)* 'перед', *zu (D.)* 'до' тощо, поодинокими випадками позначення шляху переміщення виступає також безприйменниковий акузатив. В українській мові, як і німецькій локативна синтаксема представлена у переважній більшості випадків також прийменниково-субстантивними утвореннями: *від, з, з-за, до* + Р. в., та *в, на* + З. в. тощо. Досить поширеним в українській мові є вираження шляху руху безприйменниковим орудним відмінком, напр.: *Вночі вони* ***спускаються*** *невідомими тропами з гір на узбережжя* (П. Загребельний). Для обох зіставлюваних мов прикметним є те, що ІП цієї ЛСГ прогнозують облігаторний детермінант часу, який підкреслює ітеративний характер дії. Враховуючи семантико-синтаксичні особливості цих ІП, в німецькій мові речення проектуються за такими структурними схемами: S_{N1} + $Praed_{iterVf}$ + Loc_{N3pr} + Loc_{N4} + Loc_{N4pr}; S_{N1} + $Praed_{iterVf}$ + Loc_{N3pr} + Loc_{N4pr} + Loc_{N4pr}; S_{N1} + $Praed_{iterVf}$ + Loc_{N3pr} + Loc_{N4pr} + Loc_{N3pr}; S_{N1} + $Praed_{iterVf}$ + Loc_{N3pr} + Loc_{N4} + Loc_{N3pr}, а в українській – S_{N1} + $Praed_{iterVf}$ +

Loc_{N2pr} + Loc_{N5} + Loc_{N2pr}; S_{N1} + $Praed_{iterVf}$ + Loc_{N2pr} + Loc_{N4pr} + Loc_{N4pr}; S_{N1} + $Praed_{iterVf}$ + Loc_{N2pr} + Loc_{N5} + Loc_{N4pr}. Німецькій мові властива присутність темпоральних ітеративізаторів у контексті предикатів на позначення пересування суб'єкта в просторі. З позиції аспектуального потрактування вони є облігаторними членами речення, адже за їхньої відсутності предикатна синтаксема не вказує на семантику множинного вияву дії. Водночас для української мови характерною є їхня факультативна функція, оскільки виразником цього СДД виступає НДВ дієслівного предиката.

Структурний склад німецької та української мов не вичерпується синтаксичними конструкціями, функцію ІП у яких виконують чотиривалентні дієслова. Для зазначених мов характерними є також більш складні утворення, хоча їхнє повне вираження в мовленні трапляється рідко, а кількість обмежена. Вони утворюють шестикомпонентні конструкції. До актантів цих ІП поряд із суб'єктною синтаксемою належать три просторові компоненти: вихідний, кінцевий та проміжний пункти руху та засіб пересування, який часто виступає як змістовно факультативний. З огляду на ці семантичні особливості предикатних синтаксем до п'ятивалентних у німецькій мові зараховують такі дієслова: *eilen* 'поспішати', *fahren* 'їздити', *fliegen* 'літати', *kommen* 'приїжджати', *reisen* 'подорожувати', *ziehen* 'переїжджати', *zurückkehren, zurückkommen* 'повертатися' тощо: *Aus Rostock* ***fuhr*** *ich mit der Bahn über Lübeck wieder zurück nach Hamburg* (W. Kaminer) 'З Ростока я знову поїхав залізницею через Любек у Гамбург'. *Manchmal auch* ***fuhr*** *er an den Sonntagen mit eigenem Auto aus New York über Newark nach der Baustelle in New Jersey* (B. Kellermann) 'Іноді в неділю він їздив власним автомобілем з Нью Йорка через Ньюарк на будівельний майданчик у Нью-Джерсі'. В українській мові до п'ятивалентних зараховують такі вербативи: *виїжджати, випливати, від'їжджати, відлітати, доїжджати, допливати, заїжджати, залітати, їздити, летіти, мчати, надлітати, перелітати, перепливати, підлітати, повертатися, прибувати, приїздити* тощо: *Не захотіла говорити навіть з графинею Матільдою, яка двічі на Генріховій кареті* ***приїздила*** *з Кведлінбургу непрохідними шляхами до графського двору* (П. Загребельний); *В дитинстві я з батьками сюди часто* ***їздила*** *велосипедом з міста через березовий ліс* (Ю. Андрухович). Характерною рисою згаданих вербативів є альтернативність реалізації їхніх актантів, оскільки вони одночасно трапляються дуже рідко. Враховуючи семантику предикатних синтаксем, суб'єктами виступають істоти, виражені іменниками чи їхніми еквівалентами в номінативі або називному відмінку відповідно. Як у німецькій, так і українській мовах, ІП цього типу відкривають облігаторну позицію на позначення інструментальної синтаксеми, яка найчастіше реалізується в німецькій мові прийменниковою конструкцією mit + `D.`, а в українській – орудним відмінком як основним її морфологічним варіантом та формою місцевого відмінка з прийменниками *на* і рідше *в*. Семантика цих ІП прогнозує також синтаксему локативного характеру, представлену в синтаксичних конструкціях німецької мови переважно за допомогою прийменників *auf (Akk.)* 'на', *aus (D.)* 'з, із', *durch (Akk.)* 'через', *entlang (Akk.)* 'вздовж', *in (Akk.)* 'в', *nach (D.)* 'до, в', *über (Akk.)* 'над' через, *um (Akk.)* 'навколо, за', *von (D.)* 'від', *vor (Akk.)* 'перед', *zu (D.)* 'до', а в українській – конструкціями іменника з прийменниками *від, з, з-за, до* + Р. в., та *в, через, на* + З. в. Загалом же, найчастіше трапляється актант, що називає кінцеву точку руху: *Wir* ***fuhren*** *jeden Tag mit der S-Bahn* ***zum Prenzlauer Berg*** *und schauten uns dort leer stehende Häuser an* (W. Kaminer) 'Щодня ми їздили залізницею до Пренцлауер Берг і оглядали там порожні будинки'; *Я все частіше* ***вертаюся*** *внутрішнім зором* ***на вуличку Спокійну****, до будинку номер сім, де минуло моє безхмарне дитинство* (Ю. Покальчук). Дещо рідше реалізуються актанти, що вказують на проміжні пункти руху: *Ethel* ***fuhr*** *fast täglich* ***den Broadway entlang*** *in Allans Car* (B. Kellermann) 'Майже щодня Етель їздила по Бродвею в авті Аллана'; *Лінійка* ***гримотіла через центр по головній площі, повз бульвар Шевченка, повз театр, повз вбогі вітрини замкнених крамниць*** (І. Багряний). Дуже рідко трапляються компоненти із семантикою початкової точки руху, що зумовлено його меншою інформаційною важливістю для мовця: *Am Ende* ***kamen*** *allwöchentlich mindestens zwei Gesandte* ***aus fernen Reichen und Ländern*** (E. Kästner) 'Пізніше щотижня приїжджали щонайменше двоє посланців з далеких імперій та країн'; *Щоліта* ***приїздять із західних областей*** *підпомагачі, щоб разом із куряївцями порати безмежні лани пшениць* (О. Гончар, с). У реченнях із досліджуваними

вербативами часто використовують різні поширювачі – атрибутивні та адвербіальні синтаксеми (часу, тривалості, причини, місця тощо). Для синтаксичних утворень німецької мови з ІП вони є облігаторними, а в українській – факультативними, адже на множинний вияв вказує НДВ дієслівного предиката З огляду на такий компонентний склад у німецькій мові схему реченнь з п'ятивалентним ІП можна представити у такому вигляді S_{N1} + $Praed_{iterVf}$ + Loc_{N3Pr} + Loc_{N4Pr}+ Loc_{N3Pr}+ $Instr_{N3Pr}$ – *Die Studenten fahren jeden Sommer aus der Ukraine über Polen nach Deutschland mit dem Bus* 'Щоліта студенти їздять автобусом з України в Німеччину через Польщу', водночас в українській мові можна виокремити такі структурні типи речень: 1) S_{N1} + $Praed_{iterVf}$ + $Instr_{N5}$ + Loc_{N2Pr} + Loc_{N4Pr}+ Loc_{N4Pr} (*Щоранку водій* ***виїжджає*** *автомобілем з гаража на вулицю через підземний перехід*); 2) S_{N1} + $Praed_{iterVf}$ + $Instr_{N6Pr}$ + Loc_{N2Pr} + Loc_{N2Pr}+ Loc_{N5} (*Майже щодня нелегали* ***перепливають*** *на поромі з Африки до Європи Середземним морем*); 3) S_{N1} + $Praed_{iterVf}$ + $Instr_{N6pr}$ + Loc_{N2Pr} + Loc_{N4pr} + Loc_{N2Pr}+ (*Коли лікар прохав, Сергійко* ***мчав*** *на велосипеді з села через ліс до міста за ліками*). В останньому реченні досить цікавим є компонент *за ліками*, який А. П. Загнітко потрактовує як „детермінант зумовленості, що називає ситуацію, залежну від основної події" [7, с. 201].

БІБЛІОГРАФІЯ

1.Абрамов Б. А. Теоретическая грамматика немецкого языка. Сопоставительная типология немецкого и русского языков : [учебник для студ. вузов] / Борис Александрович Абрамов. – М. : ВЛАДОС, 2001. – 288 с.

2.Адмони В. Г. Теоретическая грамматика немецкого языка: Строй современного немецкого языка / В. Г. Адмони. – М. : Просвещение, 1986. – 336 с.

3. Андерш Й. Ф. Типологія простого речення у чеській мові в зіставленні з українською / Й. Ф. Андерш. – К. : Наук. думка, 1987. – 192 с.

4. Белошапкова В. А. О понятии „формула предложения" на уровне синтаксиса сложного предложения / В. А. Белошапкова // Единицы разных уровней грамматического строя и их взаимодействие. – М. : Наука, 1969. – С. 206–216.

5. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка. АН УРСР Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, 1983. – 219 с.

6. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : "Пульсари", 2004. – 400 с.

7. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : Дон ДУ, 1996. – 437 с.

8. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 378 с. Іваницька Н. Л. Синтаксис простого речення : складні випадки аналізу / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища шк., 1989. – 63 с.

9. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер; пер. с франц. И. М. Богуславский. – М. : Прогресс, 1988. – 654 с.

10. Helbig G. Deutsche Grammatik / G. Helbig, J. Buscha. – Leipzig : Enzyklopädie Verlag Leipzig, 1986. – 737 S.

11. Helbig G. Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben / G. Helbig, W. Schenkel. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1969. – 311 S.

12. Helbig G. Zu einigen Spezialproblemen der Valenztheorie / G. Helbig // Deutsch als Fremdsprache. – 1971. – № 5. – S. 269–281.

13. Helbig G. Zur Theorie der Satzmodelle / G. Helbig // Biuletyn fonograficzny.– Poznan : Poznańskie towarzystwo przyjacół nauk wydział filologiczno-filozoficzny komisja jezykoznawcza. – Poznan, 1971. – № 1. – S. 51–71.

14. Vendler Z. Verbs and times / Z. Vendler // Linguistics in philosophy. – Ithca : Cornell University Press, 1967. – P. 97–121.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Микола Верезубенко – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: функціональна граматика.